

LUNDS
UNIVERSITET

Författare: Sophie Lovén

Kurs: KRMK01

Omfattning: Kandidatuppsats

Handledare: Mika Vähäkangas

Examinator: Samuel Rubensson

Dialog och lärande

**En komparativ analys av Paul Knitters och Gavin D'Costas
religionsteologiska positioner**

Abstract

Does my belief actually matter in the dialogue with a person of another religion or denomination? Two often occurring themes within Gavin D'Costa's and Paul Knitter's explorations within the realm of theology of religions are dialogue and the possibility to learn from someone with whom I do not share beliefs. The essay at hand studies how D'Costa and Knitter relate to different, Christian, doctrines in regards to the pluralistic world we are all a part of. The primary focus areas are two of the classics, revelation and salvation. The two theologians have argued their points regarding the threefold typology that has been normative for theology of religions since the last century, namely exclusivism, inclusivism and pluralism and their views vary to say the least. However, this essay finishes by asking if one's own beliefs are really relevant when dialogue and mutual learning between religions is what seems to be both the possible and enthusiastic outcome? This essay answers that question with a no, it does not matter.

Titelsida	
Abstract	s. 2
Innehållsförteckning	s. 3
1. Inledning	s. 5
1.1 Kort bakgrund	s. 5
1.2 Syfte och frågeställning	s. 7
1.3 Material	s. 8
1.4 Avgränsning	s. 9
1.5 Metod och teori	s. 9
1.6 Forskningsöversikt	s. 12
1.6.1 John Hick	s. 12
1.6.2 Terry C. Muck	s. 14
1.7 Kort biografisk översikt av Gavin D'costa och Paul Knitter	s. 16
1.7.1 D'Costa	s. 17
1.7.2 Knitter	s. 17
1.8 Dogmernas betydelse för religionsteologins utgångspunkt	s. 18
1.9 Hur spelar dogmerna in i den här uppsatsen?	s. 22
2. Positionering av Knitters och D'Costas förståelse av teologi	s. 24
2.1 Knitter	s. 25
2.2 D'Costa	s. 26
2.3 Analys	s. 27
3. Tanken på kristendomen som en unik bärare av uppenbarelsen	s. 28
3.1 Knitter	s. 28
3.2 D'Costa	s. 30
3.3 Analys	s. 30
4. Vad om frälsningen då?	s. 32
4.1 Knitter	s. 32

	4.2 D'Costa	s. 34
	4.3 Analys	s. 36
5.	Slutsatser och resultat	s. 37
6.	Sammanfattning	s. 38
7.	Referenser	s. 40
	7.1 Källor	s. 40
	7.2 Litteratur	s. 40
	7.3 Övriga resurser	s. 41

1. Inledning

1.1 Kort bakgrund

Under historiens gång har vi kunnat skönja vad som närmast kan benämnas som ett mänskligt behov av att definiera och avgränsa oss i olika grupperingar mot andra grupperingar. Det har skett på flera olika grunder, nationell, kulturell eller religiös basis för att nämna några stycken. I den kristna kyrkans historia har det varit av enorm vikt att definiera den egna gruppen både mot (och ibland till viss del med) judiska grupperingar, mot den romerska staten och senare blev det även viktigt för olika kristna grupperingar att definiera sig mot varandra för att på så vis behålla en känsla av kontroll och förståelse för att den egna gruppen äger sanningen; detta trots att grupperna man definierade sig mot grundade sin tro i samma uppenbarelse.

Behovet av att definiera oss mot andra idag upplevs på en gång som lika aktuellt som för den tidiga kyrkan samtidigt som det har börjat nystas i hur vi kan se korn av sanningen även i andra religiösa utövare. Både ekumeniken och religionsdialogen vittnar om detta.

Begreppet pluralism som en teologisk idé om sanningsanspråk från andra religiösa grupper och utövare har blivit allt mer använt och utforskat sedan 1900-talets mitt. Behovet är inte enkommet något som ålagts olika religiösa grupper utan ett immanent behov för många, men inte alla, inom religiösa system att blicka ut mot de andra religionerna och fråga sig hur vi ser på andra, hur vi vill se på andra och hur vi kan se på andra? Exempelvis är det ingen hemlighet att den kristna missionen länge har definierats utifrån orden i missionsbefallnings att kristna som följer Jesus lära ska gå ut och göra alla folk till lärjungar och detta har tolkats som att hela världen ska kristnas i det att alla ska döpas och därmed tas upp i den kristna kyrkan för att de då har insett att det är vägen till frälsningen.¹ Givetvis spelar den förståelsen för den egna identiteten (som kristen) roll; eftersom den kristna självförståelsen till stor del i historien och även i modern tid är att vägen till frälsning är att erkänna Jesus som Kristus och döpas in i hans kyrka har det funnits och finns fortsatt en enkel väg för att bli religiös exklusivist alternativt på sin höjd reserverad

¹Bibel 2000, Matt. 28:19

inklusive. Det som händer nu är att diskursen vidgas och flera teologer, exempelvis Knitter, menar att bara för att Jesus är en väg till frälsning behöver ju inte det betyda att han är den enda vägen till frälsning eller den enda frälsaren. Detta kommer vi in på djupare senare i uppsatsen.

En stor del av de teologer, som inriktar sig på religionsteologi, hävdar idag att den stereotypa exklusivism-inklusive-pluralism indelningen inte är nog adekvat att beskriva verkligheten som den är och inte heller tillräcklig för att människor ska kunna förhålla sig till sig själva och till varandra som oliktankande.

De två teologerna som kommer studeras närmare i uppsatsen är båda prominenta och ihärdiga röster i debatten om den teologiska idén pluralism. Det är också bra för läsaren att bli varse om att det inte är teologerna i sig som står i centrum utan deras publicerade verk (jämför avsnittet *Avgränsning*).

Anledningarna till att jag valt just de två teologerna jag har valt är att de för det första har varit aktiva under lång tid och prövat sina resonemang i olika sammanhang. Det blir mer värdefullt att studera de som varit aktiva under en större del av diskussionen än att börja skärskåda den som precis står i startgroparna. Eftersom både Knitter och D'Costa har varit aktiva sedan tidigt 1980-tal så har de visat ett uppenbart engagemang i frågorna; det har inte enkommet varit ett akademiskt sidospår utan frågor som har präglat dem under hela deras karriärer.

För det andra är det också två teologer som tacksamt nog har producerat skrifter i relation till varandra; somliga av deras texter är fullkomliga svar eller kritiker på den andra.

Deras tankar om begreppet pluralism går isär på ett väldigt markant vis; D'Costa har vad som skulle kunna definieras som en mer konservativ hållning där Kristus ensam räddar till evigheten medan Knitter vill vidga perspektivet och se en skiftning från ett kristocentriskt tänkande till ett teocentriskt tänkande och på så vis kunna öppna upp för ett bredare samtal både inom ekumeniken och i religionsdialogen.

För mig är religionsteologin det mest spännande område att få forska kring för det finns inga objektiva, definitiva svar men frågorna är alltid relevanta. I min svenska kontext går det att skönja en oförståelse gentemot religioner i stort och jag menar att teologer idag måste vara bredare och kunna mer än bara vår egen religion eller denomination, som i mitt fall är evangelisk-

luthersk, om vi inte vill riskera att bidra till att människor känner oro och rädsla inför det de inte känner till. Att vara insatt i judisk teologi gör att det går att bemöta människor som försöker utmåla judar som onda, detsamma gäller att vara påläst om islam eller någon annan religion.

Kunskap är rädslans enda bot.

Det är också fascinerande att få jobba nära två katolska teologers teologier eftersom jag bott i ett ekumeniskt kloster i Frankrike och där fått bekanta mig med många katoliker och har fått uppleva spannet i hur och vad människor tror. Jag kommer till min forskning med enorm nyfikenhet och vetskap om att teologi kan göra skillnad.

1.2 Syfte och frågeställning

Syftet med uppsatsen är att studera hur Gavin D'Costa och Paul Knitter relaterar till andra religioner utifrån två klassiska fenomen inom kristen teologi, nämligen frälsning och uppenbarelse. Det finns diskrepans i deras respektive förståelser för hur frälsning och uppenbarelse relaterar till andra religioner och det är i den diskrepansen som uppsatsens främsta fokus kommer att ligga till en början.

Anledningen till att deras meningsskiljaktigheter är intressanta att lyfta fram är för att visa på vad som händer när jag, i nästa led, fokuserar på vilken utkomst det får att följa den ena eller andra teologens ståndpunkt. Är det alltid relevant att diskutera vad jag själv anser om olika teologiska diskurser? Uppsatsens andra fokus blir därför att försöka gå vidare från det teoretiska samtalet som förts av D'Costa och Knitter, bland många andra, och fundera över om utkomsterna av deras respektive teologier. Samtidigt berör uppsatsen vilken relevans det teoretiska religionsteologiska samtalet har i förhållande till den utkomst som efterfrågas. I sin korthet innebär det att uppsatsen frågar sig om det teoretiska samtalet om andra religioner är signifikant för den utkomst både D'Costa och Knitter ser som värdefull.

Frågeställningarna blir därför tredelade; i första ledet ställs frågor till deras respektive publicerade verk och handlar då om att söka finna svar på hur de båda ser på frälsning och uppenbarelse? Vem är frälst? Är uppenbarelsen specifik och/eller unik i Jesus?

I andra ledet berör frågorna vad det är för utkomst de ser som möjlig? Detta oavsett hur de svarar mot frågorna i ovanstående stycke.

Och i tredje ledet analyserar jag och frågar om det teoretiska samtalet de facto är relevant för att nå den utkomst som jag menar att de ser som värdefull utefter de svar jag finner mot ovanstående frågor.

1.3 Material

Källorna till denna uppsats är tre, nämligen *The myth of Christian Uniqueness – Toward a Pluralistic Theology of Religions*, *Christian Uniqueness Reconsidered – The Myth of a Pluralistic Theology of Religions* samt *Only one way? – Three Christian Responses on the Uniqueness of Christ in a Religiously Plural World*.

Med tanke på den stora mängden material de båda teologerna har producerat i sina karriärer kan det te sig smalt att endast välja ut tre; anledningen till att detta urval ändå görs är att det i de nämnda publikationerna blir tydligt i vilka gängse positioner vi finner både D’Costa och Knitter samt att materialet har en logisk sekvens mellan sig.

Boken *The Myth of Christian Uniqueness* trycktes första gången 1987 och *Christian Uniqueness Reconsidered* utkom både som ett svar och en vidare utläggning av andra positioner inom religionsdialogen bara tre år senare, 1990.

Då de ovannämnda böckerna är samlingar av artiklar skrivna av flera olika författare är det värt att poängtera att det är de avsnitt/artiklar som är skrivna av D’Costa respektive Knitter som behandlas som källor.

Boken *Only One Way?* är en respons-samling mellan D’Costa, Knitter och en teolog vid namn Daniel Strange. Boken är strukturerad så att de tre teologerna först har skrivit det som kallas för ett *Position Paper* där de utlägger sin ståndpunkt varpå de två andra teologerna får svara och kritisera i följande del och i den avslutande delen får författaren till ursprungstexten svara på den givna kritiken. Stranges egen analys och position kommer inte att behandlas som en källa för denna uppsats, dock kommer hans kritik av de övriga två att vägas in där det finner sig lämpligt.

1.4 Avgränsning

Som redan nämnts är en del av avgränsningen för denna uppsats att den inte är biografisk i den bemärkelse att teologernas person och liv står i fokus utan hur deras religionsteologi kommer till uttryck i principerna om uppenbarelse och frälsning. Studien är alltså inte biografisk i sin karaktär utan analyserande och det är inte personerna som står i fokus utan den teologi de anför.

Vidare är uppsatsen även begränsad till att främst fokusera på två teman, nämligen uppenbarelse och frälsning. Både Knitter och D'Costa har publicerat verk på andra centrala teman men det tillhör inte uppsatsens innehåll.

1.5 Metod och teori

Metodologiskt arbetar många teologer inom religionsteologi utifrån en uppdelning som är trefaldig; kategorierna består av exklusivism, inklusivism och pluralism.²

Metoden för den här uppsatsen kommer att bestå i en komparativ textanalys som i första ledet är en immanent läsning av texten och vill studera vad texten i sig själv säger utan att läsa in biografiska aspekter eller några värderingar. Nästa steg av studiet blir att gå framför texten och fråga sig vad utkomsten blir av de positioner som växer fram av den första läsningen.

Att använda sig av en immanent läsning som metod är givetvis inte utan risker. Jag menar att den största risken med att använda sig av en metod som bara vill fokusera på deras publicerade material och vad de själva uttrycker om sina ståndpunkter är att jag som forskare lägger in mina värderingar och förförståelser och därför vinklar, medvetet eller omedvetet, de resultat som jag finner.

Det finns två vägar för att så långt det är möjligt överbrygga den risken; för det första är det av yttersta vikt att jag som forskare hela tiden är medveten om att jag inte är utan förkunskap eller förförståelse. Jag kommer till texterna med tidigare kunskap, möten med katolsk teologi samt livserfarenhet som färgar hur jag väljer att tolka materialet som det föreligger mig. Att hela tiden påminna mig om det innebär att jag kan ta ett steg tillbaka och observera texten för vad den själv

² Inte alla teologer skulle ge medhåll för min indelning, exempelvis skulle vissa vilja säga att även relativism hör till indelningen och vissa skulle hävda att pluralism inte hör dit eftersom det är en så pass ny teologisk tankegång, kring vars relevans det inte råder konsensus.

vill säga. Däremot kan jag inte göra det om jag inte själv är medveten om vad jag bär med mig. För det andra är det väldigt viktigt att jag som forskare inte är, sedan tidigare, obekant med, i det här fallet, katolsk teologi och en vetenskap om dess bredd. Att ha insikt i vilka kateketiska satser D'Costa eller Knitter bygger sina argument på gör att jag inte överraskas av vad de uttrycker, samtidigt som det är viktigt att minnas att den katolska katekesen må uttrycka saker kort och klart men att myrriaden av tolkningar finns.

Det finns även en risk med det andra metodologiska ledet. Genom att analysera ett urval av de texter som D'Costa och Knitter har producerat riskerar jag att göra tolkningar som teologerna inte själva håller med om eller att jag gör för stora eller små tolkningar.

För att inte gå in i den fällan är mitt största skydd att verkligen, på djupet, ha jobbat med den första delen av min metod; att vara väl påläst och insatt i deras texter och inte bara i de texter som jag har möjlighet att använda mig av i uppsatsen utan vara inläst i en större del av deras respektive teologier.

Trots att det finns orosmoment med att använda en immanent metod vågar jag hävda att dess frukter är fler. När jag utlägger vad de båda teologerna säger utan att väga in mina personliga intressen kan jag, i min mening, föra deras samtal vidare och bortom de teoretiska väggarna som de inte sällan begränsas av och det är den, för min uppsats, stora och viktiga frukten.

Teorin för uppsatsen är hämtad ur Patrik Fridlunds avhandling där han ger en översikt över sex problem i förhållande till språket som vårt primära verktyg för att överhuvudtaget kunna föra en dialog om religiösa frågor. Jag kommer att återge två av de problem, som Fridlund tar upp, som är av störst betydelse för min uppsats.

Det första problemet som tas upp är det Fridlund kallar för *Warning or Threat an Open Affair* Fridlund menar att bara för att det är helt tydligt vad som avses med uttalandet, han ger exemplet att uppmana någon att stänga dörren, så är det inte för den sakens skull tydligt varför dörren ska stängas; är det för att det finns ett yttre hot som inte bör ta sig in eller är det en varning för personen att stänga dörren, annars...³.

³Fridlund, *Mobile Performances: A Philosophical Account of Linguistic Undecidability as Possibility and Problem in the Theology of Religion*, avhandling Lunds universitet, 2007, s. 56-57

Det finns en vidare utläggning där Fridlund menar att den här sortens ambiguitet finns även i religiösa spörsmål.

'Jesus is saviour' or 'Allah is the righteous judge' have the apparent form of constatives. But what if they are warnings? Threats? Promises? And if that is acknowledged, what is the content of the warning, the threat, or the promise? 'Allah is the righteous judge' implying 'be aware of your behaviour!' or 'everything will be fine because Allah is *righteous*!'⁴

Att en grupp kan enas kring ett uttalande i religiösa, eller andra frågor för den sakens skull, innebär inte att uttalandet är helt statiskt och bär samma innebörd för samtliga. För att expandera den tanken vill jag även koppla in den problematik som Fridlund benämner som *Unbalanced Weight*. Punkten berör det faktum att olika uttalanden kan ha olika vikt för olika människor, även om de kommit överens om vad som sägs och vad som menas. Fridlund skriver följande:

Two Christians may agree that the statement 'God is the creator of everything that exists' is a Christian belief, and also agree upon what it means to say so, and still regard the statement either as rather secondary in Christian life, or as a cornerstone.⁵

Detta innebär att det faktum att människor kommer överens om hur någonting är eller kan enas kring ett uttalande står inte direkt i relation till vilken betydelse eller vikt det har för den enskilda individen eller för två samfund exempelvis.

För att sammanfatta har de två framlyfta problemen väckt frågor om vad det är jag säger, vad som avses med det och hur det mottas av mottagaren; vidare har det också väckt frågan om vad det bär för vikt för mig och för åhöraren även när vi är överens om vad det är som avses. De frågorna

⁴Fridlund, *Mobile Performances*, s. 57

⁵Fridlund, *Mobile Performances*, s. 59

kommer att bäras in i analysmomenten där jag söker finna en utkomst av deras teoretiska samtal. Ibland kommer teorin att vara väldigt tydlig och uttalad men oavsett dess synlighet ligger den som ett raster genom hela analysprocessen och påverkar vilka resultat jag når.

1.6 Forskningsöversikt

Trots att begreppet pluralism kan te sig ungt i sitt teologiska sammanhang har det redan publicerats en uppsjö material, artiklar, böcker etcetera på området.

Åsikterna är spridda och vad som först kunde skönjas som två huvudsakliga tendenser, ett läger som var för och ett som var emot användandet av begreppet och den teologiska idén pluralism, har nu utvecklats till undergrupper i huvudgrupperna och det går inte längre att tala om enbart två huvudtendenser.

Något som bör poängteras är att det inte handlar om den sociala, religiösa världsbilden, att det finns många religioner i världen är det ingen som motsätter sig. Det som behandlas är alltså det teologiska begreppet och idén pluralism om de olika (världs)religionernas anspråk på den absoluta sanningen och utifrån ett kristet perspektiv finns exempelvis frågan om Jesu allmakt till frälsning som något unikt eller om han är en bland flera jämbördiga vägar.

De två teologerna jag väljer att fokusera på i översikten har både gjort värdefulla bidrag till det religionsteologiska forskningsområdet. Den första, John Hick, är det mest troligen få som har lyckats undgå oavsett vilken teologisk disciplin som är det egna huvudområdet.

Terry C. Muck som utgör forskningsöversiktens andra teolog har även han publicerat en stor mängd böcker och artiklar gällande religion och teologi.

Det är med stor respekt jag lyfter fram ett par av deras argument i min forskningsöversikt.

1.6.1 John Hick

Ett av 1900-talets stora namn inom teologin i stort men inte minst för religionsteologin är John Hick. Hick föddes 1922 i England, dog 2012 vid en ålder av 90 år, och är en av 1900-talet mest kända filosofiskt inriktade teologer som doktorerade vid Oriel College i Oxford. Hans arbete har influerats av bland annat Kant och inte minst när han relaterade Gud genom fenomen/nomen-tanken, en teori som kortfattat kan beskrivas som fenomen – hur jag uppfattar något och nomen –

hur detta något är i sig självt.⁶ Ett av hans mest inflytelserika verk är *Faith and Knowledge* som utkom för första gången 1957.

Med stort inflytande kommer också stor kritik och Hick har inte sällan blivit kritiserad av andra teologer och då inte minst för hans religionsteologiska och framförallt hans pluralistiska tankegångar.⁷ David Cramer skriver att Hick har anklagats för att vara allt ifrån anti-kristen till relativist till postmodernist och ibland inte postmodern nog.⁸

Jag har valt att fokusera denna del av forskningsöversikten kring en artikel som publicerades i *Religious Studies* och är ett direkt svar på en artikel för samma tidsskrift som skrevs av D'Costa, Hicks före detta elev.⁹

I sitt svar hävdar Hick att D'Costa har missuppfattat eller feltolkat vad pluralism är när han hävdar att pluralism konceptuellt inte är något annat än en annan form av exklusivism.¹⁰ D'Costas hävdande att pluralism är en form av exklusivism kommer sig av att han relaterar exklusivism som ett koncept där det finns ett kriterium vilket han också finner vara sant för pluralismen, Hick utlägger det på följande vis:

D'Costas real concern is, I think, that in distinguishing between, on the one hand, those religious phenomena (Christianity, Judaism, Islam, Hinduism, Sikhism, Buddhism, Taoism...) ... and on the other hand those religious, or quasi-religious, phenomena (he cites Nazism and the Jim Jones cult) ... the pluralist is obviously using a criterion; and D'Costas thesis is that to use a criterion is to be an exclusivist. For in operating with a criterion one is

⁶Cramer, David C. <http://www.iep.utm.edu/hick/> , Baylor University, senast åtkommen 2015-02-24

⁷Cramer, <http://www.iep.utm.edu/hick/#H5> , senast åtkommen 2015-02-24

⁸Cramer, <http://www.iep.utm.edu/hick/#H5> , senast åtkommen 2015-02-24

⁹Hick, John, *The possibility of religious pluralism: a reply to Gavin D'Costa* i *Religious Studies*, vol. 33, nu.2, Cambridge University Press, 1997, s. 161-166, tillgänglig via <http://ccbs.ntu.edu.tw/FULLTEXT/JR-EPT/hick.htm> , senast åtkommen 2015-02-24, i onlineversionen saknas sidhänvisningar

¹⁰Hick, *The possibility of pluralism*

accepting something and rejecting something else; and this is what D'Costa chooses to mean by exclusivism.¹¹

Hick går vidare med att ge D'Costa medhåll för att pluralister givetvis använder sig av kriterier men han menar att det i sig inte innebär att det är en fråga om exklusivism. För att gå runt problemen med att alla ideologier hade kunnat värderas som jämbördiga i en pluralistisk tankevärld sätter Hick upp moraliska kriterier som han menar finns i världsreligionernas system.¹² Den moraliska konsensus som Hick menar delas av samtliga världsreligioner kommer till uttryck genom den gyllene regeln och efter en utläggning om varför exempelvis nazismen inte kan ge uttryck för en människas religiösa upplevelse landar Hick i följande slutsats:

One then becomes aware that there are other great religious traditions within which people conceive and experience the Divine/Ultimate/Real differently, but the moral and spiritual fruits of which nevertheless seem to be essentially similar to those of Christian faith and experience.¹³

För Hick är det tydligt att människor, oavsett religiös tillhörighet, upplever det som ofta kallas Gud i sina religiösa system och att trots skillnader menar han att upplevelsen i grunden är den andre lik.

1.6.2 Terry C. Muck

Terry Muck erhöll sin doktorexamen inom religionshistoria 1977 vid Northwestern University och har undervisat i tio år vid Austin Presbyterian Theological Seminary samt tio år vid Asbury Theological Seminary.¹⁴

¹¹Hick, *The possibility of pluralism*

¹²Hick, *The possibility of pluralism*

¹³Hick, *The possibility of pluralism*

¹⁴<http://www.louisville-institute.org/about/staff.aspx> , senast åtkommen 2015-03-10

I tidsskriften *Interpretation* publicerade Muck en artikel om vikten av att gå vidare från det tunga inflytande som den trefaldiga indelningen inom religionsteologin har haft för några av teologerna, han tar upp Knitter som ett exempel och i stället gå framåt och som han menar bredda samtalet.¹⁵

Muck kommer med kritik mot den trefaldiga indelningen inom religionsteologin och menar att den har spelat ut sin roll, det är inte längre fruktbart att föra samtalet inifrån och utifrån den stiliserade bild som lätt kommer av att använda paradigmet.¹⁶ Muck går vidare och menar att indelning avkräver människor ett svar på frågan om vem som är räddad eller frälst och han menar att det är en fråga som Gud och endast Gud kan svara på.¹⁷ Han skriver följande efter att ha hänvisat till några ställen i nya testamentet där det talas om frälsningen

Who is actually saved, however, is a mystery reserved for God alone to know, and to be revealed to us only at the *eschaton*. Am I the only one who reads the texts this way? If you read the texts this way, then it becomes dear that using an ideal paradigm that is based on each of us having an explicit answer to this question makes for a very weak foundation for any Christian theology of religions.¹⁸

För Muck är det således inte fruktbart att använda sig av den indelning som han menar enbart blir ett redskap för kristna att attackera andra kristna för deras uppfattning. Muck vill gå vidare från det samtal som har förts, han vill hitta en väg framåt. Men först utlägger han sin kritik mot och visar exempel på problem med det samtal som förts, av bland annat Knitter och Hick, inom religionsteologin.

Muck identifierar tre problem med de religionsteologiska diskussioner som Knitter och Hick har varit banbrytande för. Det ena nämnde jag tidigare och är alltså själva paradigmet eller indelningen med inklusivism, exklusivism och pluralism där människor sällan kan eller än mindre är villiga att benämna sig själva som tillhörande en kategori och kunna identifiera sig med den kategorin fullt ut. De övriga två problemen är som Muck menar att både Knitter och Hick är

¹⁵ Muck, Terry C., *Theology of Religions after Knitter and Hick: Beyond the Paradigm* i *Interpretation- A journal of Bible and Theology*, Union Theological Seminary, 2007, vol. 61, nu. 1, s. 7-22

¹⁶ Muck, *Theology of Religions*

¹⁷ Muck, *Theology of Religions*

¹⁸ Muck, *Theology of Religions*, kursiverat i originalet

västerländska och dessutom lever i ett modernistiskt arv. Han pekar på vikten av att kontextualisera sig själv och sin teologi och göra sig själv medveten om hur ens kontext påverkar ens teologi.¹⁹

Den väg som Muck menar är vägen framåt består även den av en treenighet. Han menar att det behövs en större teologi, en bredare metodologi och en djupare missiologi.²⁰ Hans slutsats är att samtalet måste vara optimistiskt och inbjudande och att slutmålet måste vara att alla människor ska enas och bli ett.

Perhaps we are mature enough to ask the unity question now, to really dream that we all may become one. It is a positive question. It invites sharing and membership. It looks positively at other people—it says to them, I want you and me to be part of the same movement of God. That is how I think of you, as a child of God, created by God to know life everlasting. I want to be part of that universal creation of God, because you are part of it, too.²¹

Muck ser ett hinder i att föra den religionsteologiska debatten genom att göra uppdelningar, han menar att det bara föder större konflikter i stället för ett djupare och möjligen mer engagerat samtal.

1.7 Kort biografisk översikt av Gavin D’Costa och Paul Knitter

De två teologerna som studeras i denna uppsats kan hävdas vara radikala i sin hållning inför den teologiska idén om pluralism och gällande religionsteori i stort. D’Costa kan hävdas vara radikalt konservativ där han i sin egen romersk-katolska tradition ser ett behov av att föra dialog inifrån de doktriner och traditioner som är sanktionerade av Vatikanen. Knitter i andra änden kan beskrivas som radikalt liberal med ett minst sagt marginaliserat behov av att hålla fast vid sitt romersk-katolska arv i den bemärkelsen att den inte får stå i vägen för en breddad och

¹⁹ Muck, *Theology of Religions*

²⁰ Muck, *Theology of Religions*

²¹ Muck, *Theology of Religions*

inkluderande religionsteologi. Detta avsnitt ämnar ge den enda biografiska översikt över både D'Costa och Knitter som återfinns i denna uppsats.

Här kan det vara värt att poängtera att de står i samma kristna tradition, de är katoliker men har väldigt olika kulturella bakgrunder och nuvarande förhållningssätt till sitt romersk-katolska arv.

1.7.1 D'Costa

Gavin D'Costa föddes i Kenya men har erhållit sina mesta studier och universitetstjänster i Storbritannien. Det var 1968 som han flyttade till England och där han senare påbörjade sina teologiska studier vid Birmingham University under John Hick och senare skrev han färdigt sin doktorsavhandling vid Cambridge University.

Efter att han tagit sin examen undervisade han vid West London institute och efter det, 1991, började han undervisa vid Bristol University där han senare blev professor och överhuvud för studier inom teologi och religion. År 2014 är han fortfarande professor vid Bristol University i Katolsk teologi.

Han är en teologisk mångsysslare som har ett brett spektra av intresseområden inom teologin; från systematisk teologi till frågor om kön och givetvis även interreligiösa frågor.

Han är rådgivare åt romersk-katolska kyrkan i England och Wales och även åt anglikanska kyrkan i frågor gällande interreligiös dialog och teologi.

D'Costa argumenterar sina teologiska ståndpunkter ur en konfessionell synvinkel. Det kan kännas främmande för den som studerar vid ett icke-konfessionellt universitet i ett land som vill se sig som sekulärt i den utsträckning som Sverige ofta gör.

1.7.2 Knitter

Paul Knitter doktorerade 1972 vid universitetet i Marburg, Tyskland. Han var professor i 28 år vid Xavier University i Cincinnati, Ohio innan han blev professor emeritus för att senare återuppta sitt professorskap men då vid Union Theological Seminary i New York.

Hans främsta intresseområde har varit och är frågor som rör religiös pluralism, interreligiös dialog och religionsdialog; sedan publiceringen av *No Other name?* 1985 har han fortsatt att engagera sig i frågor som rör gränsöverskridande teologi.

Precis som i D'Costas fall argumenterar Knitter ur en konfessionell position dock är det i en något mer flytande bemärkelse eftersom han numera erkänner sig själv som dubbelt tillhörande både en kristen och en buddistisk tradition.²² Det är mer sällan att hans åsikter går att härleda ur ett dokument eller en lära från en specifik religiös tradition men det gör honom inte mindre konfessionell.

1.8 Dogmernas betydelse för religionsteologins utgångspunkt

Den kristna kyrkan är inte något som bildas i och med Jesus död och uppståndelse runt 30-talet i vår tideräkning. Det är en religion och kultur som till stor del uppkommer i polemik och samröre med den judiska men även till viss del på grund av spänningar inom den judiska komuniteten; alltså både en separation mellan judar och kristna (eller hedningar) men också mellan judar som trodde att Jesus var messias och de som inte trodde att Jesus var messias.

Den kristna identiteten kan alltså hävdas vara, i sin tillkomst historia, en avart eller särart av judendomen. I det ligger det ett behov av att definiera den egna gruppen gentemot den andra, judiska, gruppen någonstans runt sekelskiftet mellan första och andra århundradet. Under sina första århundraden utsattes dessutom den kristna identiteten för förföljelse; det blev inte en tillåten religion, fristående från judendomen, förrän 311 när toleransdekretet kommer och senare blev kristendomen dessutom Roms statsreligion och åtnjöt av det en privilegierad status.²³ Tanken om att behandla andra som man själv vill bli behandlad kan hävdas ha omstrukturerats till att behandla andra så som man ansåg sig själv ha blivit behandlad.

Den kristna identiteten, hur brokig den än är idag, har uppkommit ur ett behov av att stärka den egna identiteten och att distansera den identiteten från det som har setts som irrläror eller heresier. Det görs viss distinktion men i sanning så har både judendom och arianism avgränsats från den

²²För en vidare utläggning om Knitters dubbla tillhörighet se Knitters bok *Without Buddha I could not be a Christian*

²³MacCulloch Diarmaid, *Christianity: The first Three Thousand Years*, New York: Penguin Books, 2009, s. 125-127 samt s. 187-189

kristna huvudlinjen. Behovet av en enhetlig lära, tro, dogmatik är under 300-talet väldigt stark och det är inte särskilt svårt att förstå. Kristendomen ville ju överleva.

Det som hittills har argumenterats är inte särskilt kontroversiellt, kristendomen uppkommer både i en polemik mot judendomen och samtidigt parallellt med en polemik judar emellan. Det är alltså hedningar och messianska judar som tillsammans bildar de första spåren av en kristenhet. Det har också sagts att det i en sådan tillkomsthistoria finns ett immanent behov av att definiera hur den egna gruppen är i relation till de andra, de som tror på något annat.

Vi kan se ett exempel på det behovet i att det under 300-talet börjar sammankallas till koncilier för att bestämma vad den rätta kristna läran är, exempelvis det första konciliet i Nicea år 325 där det beslutas att Fadern och Sonen är av samma väsen eller natur.²⁴ Ett sådant beslut hade inte behövt fattas om det inte fanns ett inre behov av att skärpa till läran och göra den enhetlig inifrån men samtidigt också att göra tydliga gränsdragningar utåt.

Under patristiktiden kan det hävdas att kristendomen hade en förståelse av sig själv som den enda vägen till frälsning, eller mer korrekt uttryckt att det utanför kyrkan inte finns någon frälsning (extra ecclesiam nulla salus). Det är ett ganska markant hopp att göra från att behöva, givetvis med sin särställning i Romarriket, definiera sina gränser utåt för att man är en avart av en annan religion till att säga att utanför vår religion finns det ingen frälsning.

Drar vi det till sin spets kan det hävdas att kristendomen är en ny form av judendom och ändå har den kristna kyrkan, som inte är alls så enhetlig som jag får det att framstå här, uttryckt sig som att det inte minst hos judarna bara finns förtappelse.

Kristendomen har inte heller bara varit en teoretiserande religion som suttit på sin kammare eller i sina koncilier och funderat över sin egen särställning eller sina dogmer; detta har också praktiserats i realiteten vid korståg och missionsarbete inte minst i Afrika. Givetvis är det på sin plats att nämna att korstågen var mer än bara religiösa företag, politik och ekonomi spelade in på väldigt tydliga plan.

Mission ska inte heller ses som ett begrepp som bara gäller den mission kristendomen bedrev i exempelvis stora delar av Afrika, kristendomen är i sin grund en missionerande religion. Om vi

²⁴MacCulloch, *Christianity*, s. 214-215

tar Sveriges kristnande som exempel var det ett resultat av att kristendomen missionerade hit och att den dåvarande kungen förstod att han inte kunde skapa sig reell makt på den världsvida politiska arenan om hans land fortfarande höll sig med det vi idag benämner som hednisk religion och kultur.

Kristendomen har alltså en perspektivförskjutning från sin uppkomst ur den judiska religionen, till att bli tillåten i det Romerska riket, till att bli statsreligion, att själv få gå in och definiera sin religion inifrån och ut mot andra religioner, till att se sig själv som den enda möjligheten till en människas frälsning, till att gå ut i världen och med olika metoder, våldsamma som fredliga, omvända hedningar till den enda sanna läran. Detta utan att överhuvudtaget, i de absolut flesta fall, fundera över vad den egna religionen hade kunnat lära sig av den religion man möter under sina missionsresor.

Under 1900-talet upplevde den kristna dogmatiken en ifrågasättning på ett sätt som tidigare inte varit i hetluften på samma sätt. Frågor om varför kristendomen skulle vara den absoluta sanningen och den enda vägen till Gud börjar få en allt större plats i, inte endast men, bland annat den akademiska sfären. Det blir under förra århundradet också mer påtagligt att det mellan olika denominationer finns en vilja att samarbeta; Kyrkornas världsråd bildas 1948, katolska kyrkan håller andra Vatikankonciliet och även om det inte främst behandlade frågor om ekumenik inifrån katolska kyrkan så blev det en av bieffekterna, en annan effekt var också att synen på andra religioner skiftades något.²⁵ Så, kristendomen söker större förståelse inifrån, det ropas efter ett bredare ekumeniskt arbete och samtidigt ifrågasätter kristna, och även andra, vad det är med kristendomen som skulle vara så fasligt unikt.

Den tanken är något som har bidragit till ett helt nytt forskningsområde, religionsteologin. Inom religionsteologin finns det dock en stor spridning av åsikter, inte alltför sällan inifrån en kristen identitet, av hur religionsteologin ska se ut och gå till rent praktiskt.

Dialog, ett samtal på lika villkor religioner emellan där vi kan lära känna varandra på riktigt och samtidigt lära av varandra eller oärlig mission där alla inblandade försöker övertyga den andre

²⁵ *Andra Vatikankonciliet pastoralkonstitution – Kyrkan i världen av idag; Gaudium et spes*, Uppsala: Katolsk Informationstjänst, 1968, exempelvis s.143

om att de är förtappade men kan få frälsning i den religion som förespråkaren företräder. Åsikterna går onekligen isär.

Under samma tid märker mänskligheten att världen verkar krympa, precis som D'Costa skriver i inledningen till *Christian Uniqueness Reconsidered* så är andra religioner än kristendomen något som är tillgängligt för den nyfikne på samma villkor än vad som tidigare har varit gällande; det är inte bara de som reser till länder där andra religioner praktiseras som kan möta de religionerna och deras seder och bruk. Vem som helst som har möjlighet att ta sig till ett bibliotek eller en föreläsning kan ta del av det som tidigare var väldigt fjärran.²⁶

Om kristendomen inte längre är den enda religio-kulturella aspekt av livet som är tillgänglig för människor i väst så är det inte heller märkligt att se att den egna traditionens status eller till och med relevans börjar ifrågasättas.

Jag menar inte att det skulle vara första gången som kyrkan blir ifrågasatt av de som tillhör den, under upplysningen till exempel och med en framväxande naturvetenskap som dikterar att vetenskap ska bedrivas utifrån empiri så blir både kyrkan och den teologiska forskningen granskad i sömmarna. Om vi vill gå tillbaka längre kan vi se diverse kyrkosplittringar som just resultat av en ifrågasatt kyrka, givetvis beroende på vem du frågar. Reformationen under 1500-talet skulle med stor sannolikhet betraktas från ett katolskt perspektiv som en splittring på grund av att kyrkan ifrågasätts.

Under den senare delen av 1900-talet kan vi också se att kristendomen rent geografiskt flyttar längre söderut. Tidigare var det en religion som kom från ett Eurocentriskt perspektiv med den kulturen som norm; nu kan vi se att kristendomen har tagit sig boning på södra halvklotet och i Afrika är det den religion som har vuxit och fortsätter att växa mest där den i Europa de facto krymper.

De kyrkor som uppkommer i Afrika har till stor del också ett annat förhållningssätt till den kristna dogmatiken och kyrkodelningarna. Det är mindre viktigt vilken denomination man tillhör, generellt så är man kristen så förhållningssättet kan sägas vara postdenominationalistiskt. Med

²⁶ D'Costa, Gavin, *Christian Uniqueness reconsidered – The Myth of a Pluralistic Theology of Religions*, New York: Orbis Books, 1990, s. viii-ix

generellt kristen menar jag att personen i fråga är kristen först och, eventuellt, tillhörande en specifik tradition eller kyrka i andra hand.

Det går dock att spåra viss pentekostalism till en inte allt för liten del av de uppkomna kyrkorna. Fortfarande så har vi den mesta teologiska utbildningen i Europa och Nordamerika, men det ska nog inte tagas för givet vara giltigt för all framtid beroende på hur trenden söder ut utvecklas.

Det blir ytterligare en aspekt för den västerländska normaliteten att ta in; den kristna västerlänningen är inte längre norm för den kristna kyrkan. Det skulle kunna tolkas som en succé för den mission som har bedrivits i exempelvis Afrika, men eftersom ingen av de främsta missionerande kyrkorna kan hävdas ha vunnit eftersom det finns ett postdenominationalistiskt synsätt från många av de nybildade kyrkorna så ter det sig orimligt att det ses som en seger. Det är ju faktiskt de dogmer som den västerländska kristenheten har spenderat många hundra år med att för det första formulera och anta och för det andra sprida eller missionera i världen som åsidosätts till fördel för att, lite krasst uttryckt, bara vara kristen.

Så vad har vi då? En kristendom som har ifrågasatts och utsatts för en värld som krymper där medborgarna blir medvetna på ett ganska radikalt vis om hur lättillgängliga andra religioner och kulturer är, en kristendom som inifrån skriker efter enhet inåt och en större dialog utåt samtidigt som kristendomen till viss del har avdogmatiserats och flyttat till södra halvklotet.

1.9 Hur spelar dogmerna in i den här uppsatsen?

Både D'Costa och Knitter återkommer till kristen dogmatik i stor utsträckning och hög frekvens i flera av sina publikationer. De båda teologerna förhåller sig också till, i första hand den romersk-katolska kyrkans, dogmer på olika vis och jag tror att det bland annat är i förståelsen för hur dogmer bör användas som en del av konflikten uppstår.

Jag menar att dogmer går att förhålla sig till på minst två olika sätt; det första sättet är att se dogmer som någonting som reglerar den inre kärna, den egna gruppens eller kyrkans tro, lära och förkunnelse. Det handlar då inte om något annat samfund, andra människor, kristna, buddister eller humanister utan det är den egna gruppens lära. Det är då endast i utbytet och interaktionen med människor som tillhör den egna gruppen som det kan vara relevant och värdefullt att diskutera olika dogmatiska frågor.

Det andra sättet menar jag är även det givetvis förankrat i den egna gruppen men fungerar också som ett raster genom vilket andra människor, samfund, religioner ses och genom vilket dialogen sker.

Exempelvis är en av Svenska kyrkans läror att dopet och nattvarden är kyrkans två sakrament. Med mitt första angivna exempel skulle det då vara en fråga för Svenska kyrkans medlemmar att dryfta, något som påverkar hur församlingar jobbar, vilken utbildning Svenska kyrkans präster kommer att få, det skulle kunna påbjudas inomkyrkliga diskussioner gällande bikten som potentiellt sakrament för att ge ett par exempel. Då är förhållningssättet till dogmerna att de reglerar Svenska kyrkan och dess medlemmar men det säger inget om förhållandet till något annat samfund exempelvis. Det är ett sanningsanspråk som är gällande för den egna tillhörigheten men inte görs gällande för någon annan. På samma sätt innebär det också förlängt att det inte går att kritisera någon annans inre reglerande dogmer eller regelverk av annan art eftersom mitt sanningsanspråks linje dras vid den egna tillhörigheten och inte kan aktualiseras för någon som inte själv har valt det.

Med förhållningssätt nummer två skulle det också stämma att dopet och nattvarden är Svenska kyrkans sakrament och att det är något som reglerar Svenska kyrkans arbete men om jag också lägger det som ett raster genom vilket jag blickar ut mot andra samfund så realiserar jag ett sanningsanspråk där min sanning inte bara gäller i min egen tillhörighet utan också kastrerar sanningsanspråk från de som inte har samma lära/-or som jag själv eller där lärorna strider mot mina egna.

Jag menar inte att det ena är bättre eller förnämre eller frommare än det andra utan att det rent krasst rör sig om två olika förhållningssätt.

Det finns problem och möjligheter med båda förhållningssätten och Knitter samt D'Costa går i hög utsträckning att placera in teologiskt i det ena eller andra facket.

Det första förhållningssättet, där jag placerar Knitter, inbjuder till dialog och det ter sig finnas en klar öppenhet att möta andra människor på jämnare mark, att lära av varandra och på så vis finna fler beröringspunkter än skiljelinjer.

Risken, som jag ser det, är att detta förhållningssätt kan leda till en form av pluralismens dogmatik, att det inte längre är religionen eller samfundet som utgör en gemensam nämnare utan att det är förhållandet religionerna emellan som avgör vem som får kontra inte får plats och en del

i gemenskapen. Det blir alltså inte någonting nytt utan bara en ny dogmatik som läggs som ett raster ut mot omvärlden. Det är inte i sig självt negativt att pluralismen skulle erbjuda dogmer för de som vill följa den dock är det ogjort arbete att skapa ett system för att bli av med gamla system när de erbjuder samma sak, ett ramverk för sanningsanspråk hos oss själva och hos andra.

Att se sin omvärld genom ett raster av sitt eget sanningsanspråk erbjuder i sig ingenting nytt, det är ett fortsatt utövande av den egna förståelsen som en tolkningsnyckel för hur vi möter andras verklighet. I kontrast till förhållningssättet som beskrevs ovan blir det just den egna normerande gruppen som följer samma ramverk som blir gemenskapen och identitetsgrundande. D'Costa

D'Costa tar i majoriteten av fall avstamp i den katolska kyrkans officiella lära och utlägger sin syn på ämnet som diskuteras oavsett om det gäller uppenbarelse, frälsning eller vad teologi är. Knitter diskuterar nästan aldrig sin egen ståndpunkt gällande läromässiga frågor utifrån en officiell lära i vilken han finner sin egen position.

För att sammanfatta innebär detta att hur jag förhåller mig till andra börjar i min egen förståelse för min tradition och vad den reglerar; gäller det den inre kärnan eller är det även utblicken mot andra?

2. Positionering av Knitters och D'Costas förståelse av teologi

Upplägget för de kommande delarna kommer att ha samma struktur där jag först utlägger de ståndpunkter som de båda teologerna uttrycker gällande respektive parameter som mäts i avsnittet. Det innebär att jag först utlägger teologerna separat och där utgår ifrån det de själva uttrycker utan att jag själv uttrycker en åsikt.

Sedan går jag vidare och gör en gemensam analys av teologerna utifrån mitt syfte och mina frågeställningar och i en avslutande del drar jag slutsatser och även då utifrån mitt syfte och mina frågeställningar.

Knitters tankar och texter på det angivna temat kommer att utläggas först och senare följer jag upp med D'Costa. Detta eftersom D'Costa i högre grad har svarat på texter skrivna av Knitter, det finns en större logisk sekvens i att arbeta med Knitter först och sen D'Costa än vice versa.

Det här avsnittet är i första led den immanenta läsningen av teologerna som ämnar att enkommet utläsa vad de själva säger om sina egna ståndpunkter och på vilka principer dessa vilar. I analysen kommer den immanenta läsningen att bearbetas och analyseras för att komma fram till slutsatser om vad som är fruktbart för det fortsatta samtalet.

I detta första avsnitt ämnar jag utlägga vad de båda teologerna lägger in i själva begreppet teologi eftersom deras förförståelse för det begreppet kommer att färga hur de svarar mot de två huvudteman som jag ämnar ta upp senare i huvuddelen.

2.1 Knitter

För Knitter är en av de absoluta utgångspunkterna för all teologi att för att den ska vara sann måste den också vara meningsfull. Det är inte bara utefter den definitionen han bedömer sin egen teologi utan också hur han ser på andras teologi. Knitter ger två kriterier för att avgöra om en teologi är meningsfull och han beskriver de som följande ”... is it liberative and is it dialogical?”²⁷.

Med detta menar Knitter att ens teologi måste hjälpa en att hantera frågor om varför det finns många religioner om Gud är allsmäktig och därmed hade kunnat förhindra det och också hjälpa människor att fundera över vad som kan göras åt de enorma sociala och ekonomiska orättvisorna i världen.²⁸ Om teologin inte på något vis hjälper en människa att hantera de frågorna så är den personens teologi i Knitters ögon inte meningsfull och därmed inte sann.

Vidare menar Knitter även att allt vi säger om Gud, som teologer och troende, måste sägas med förståelsen att vi pratar om något som hela tiden ligger bortom det vi egentligen kan förstå; vi kan

²⁷ Knitter, Paul, *Only One Way? – Three Christian Responses on the Uniqueness of Christ in a Religiously Plural World*, London: SCM Press, 2011, s. 51

²⁸ Knitter, *Only One Way?*, s. 51

aldrig säga något definitivt om Gud som inte går att utlägga på ett annat sätt, vi kan enbart prata om Gud i form av symboler och det finns alltid mer att säga.²⁹

2.2 D'Costa

För D'Costa är sanningen i teologin också viktig och likt Knitter menar han att den inte uppstår i ett vakuum, den är beroende av dialog och samtal. Skillnaden gentemot Knitters hållning ligger i att D'Costa menar att det är en modernismens fälla att tro att ens förförståelse och egna tillhörighet inte formar en själv så till den grad att jag bär det in i mina relationer; han menar att alla kommer från någonstans och är formade av någonting, han skriver följande om sin egen metodologiska utgångspunkt:

... it is my conviction that everyone doing theology comes from 'somewhere' with specific allegiances and commitments, authority sources and special texts and so on. Even the theologian who says they are not aligned to a church and are simply open to truth, not to doctrines of the inerrancy of scripture, are making strategic decisions about their starting point and the assumptions contained within that starting point.³⁰

D'Costa menar med detta att teologi skapas av människor och människor är i sig själva bärare av sin egen förståelse för vad som är auktoritativt i deras liv. Således skapas inte teologi i ett objektivt vakuum utan är en produkt av människor som har en livsberättelse, ett förhållningssätt, en utgångspunkt efter vilken deras liv formas. Därför är det för D'Costa inte rimligt att hävda att den trefaldiga typologiska indelning, som religionsteologin jobbar med och där pluralism är ett förhållningssätt jämte exklusivism och inklusivism, inte kan ses som likvärdig i respektive gren då pluralismen inte i hans mening kan svara mot det faktum att människan bär med sig sin egen förförståelse in i samtalet.

²⁹Knitter, *Only One Way?*, s. 49-50

³⁰D'Costa, *Only One Way?*, s. 3

2.3 Analys

Det Knitter beskriver gällande sin egen position och förståelse för all teologi pekar på något av det D'Costa hävdar i sin utläggning. Att Knitter hävdar att det finns något som definierar ramarna för vad som utgör sann teologi innebär att han lägger en grund likt den D'Costa menar är en modernismens fälla att förbise. För att uttrycka det så tydligt som möjligt går det att hävda att Knitter bevisar D'Costas poäng, han ger oss en startpunkt och något som går att definiera som en doktrin utifrån det som är auktoritativt i hans liv.

För läsaren kan det också vara värt att notera att Knitter inte är explicit om vad det innebär att teologin ska vara meningsfull, de enda kraven han ställer är att teologin ska kunna hjälpa människor att hantera den värld vi lever i och att teologin måste komma från ett perspektiv där dialogen med andra religioner värdesätts.³¹

Just den sista punkten att teologi måste bedrivas i en värdefull dialog med andra religioner är något som D'Costa väver in i sitt svar till Knitter där han menar att den motsättning som Knitter verkar hävda mellan faktiska definitiva sanningsanspråk inifrån en egen position inte innebär att en dialog mellan religioner inte kan ske, D'Costa skriver:

... to make a truth claim that has ontological purchase
should not be (and is not) inimical to dialogue unless it is
employed with social power threatening the 'other'.³²

D'Costa menar att det är först när det blir ett maktutövande mot en annan som det blir svårt att föra en dialog samtidigt som definitiva sanningsanspråk finns med i bilden.

Det finns lingvistiska problem med deras utläggningar, en notering som inte sällan görs är att det lätt blir något otydligt eller vagt definierat vad som avses och det ska vägas in att ett förtydligande inte nödvändigtvis hade tydliggjort någonting.

³¹Knitter, *Only One Way?*, s.51

³²D'Costa, Gavin, *Only One Way? – Three Christian Responses on the Uniqueness of Christ in a Religiously Plural World*, London: SCM Press, 2011, s. 141

3. Tanken på kristendomen som en unik bärare av uppenbarelsen

I detta avsnitt kommer vi röra vid den debatt som rör hur de båda teologerna svarar på kristendomens anspråk på att vara en unik religion i relation till det anspråk på uppenbarelsen hon bär.

En del av argumentationen kretsar för de båda teologerna väldigt mycket kring den kristnas självförståelse. Det är inte särdeles anmärkningsvärt utan väldigt logiskt att en förståelse för min nästa är direkt kopplat till min förståelse av mig själv och min tradition.

3.1 Knitter

Knitter hävdar tydligt att det är en myt att kristendomen skulle vara unik.³³ Med det avser han att kristendomens anspråk, som han menar har funnits och fortfarande finns kvar, att vara den enda sanna religionen måste förstås i ett nytt ljus och att det handlar om ett mytologiserat språk gällande människans självförståelse som tillhörande den förnämsta religionen.³⁴

Utifrån den värld vi lever i idag inte den värld som vi har varit, där menar Knitter att vi ska ta avstamp och på riktigt se till det paradigmskifte han menar pågår i dagsläget.³⁵

Hans teologi blir lite skarp när han utlägger att det mytologiska språket, den mytologiska diskurs som omger kristendomen, har påverkat det faktum, som han ser det, att kristendomen idag har en tendens att se sig själv som religionernas överhöghet.³⁶

Något som kan vara värt att notera är att Knitter talar utifrån och till en specifik kontext; han talar utifrån ett kristet perspektiv mot en västerländsk, kristen publik.

³³ Knitter Paul, *The myth of Christian Uniqueness - Toward a Pluralistic Theology of Religions*, Maryknoll: Orbis books, 1987, s.vii

³⁴ Knitter, *The myth of Christian Uniqueness*, s. vii

³⁵ Knitter, *The myth of Christian Uniqueness*, s. vii

³⁶ Knitter, *The myth of Christian Uniqueness*, s. vii

Knitters teologi utgår ifrån att den värld vi lever och verkar i idag de facto är en pluralistisk värld. Han menar också att i och med att vi, alla människor, mer och mer kommer i kontakt med andra kulturer och religioner uppmärksammar inte bara den andras existens utan också "... their vitality, their influence in our modern world, their depths, beauty, and attractiveness."³⁷

Knitter menar att vi genom att bara ha upplevt den andra i vår verklighet har skapat oss en uppfattning om att det finns djup och skönhet i deras teologi. Detta menar han i sin tur leder kristna till att vilja utveckla en mer välfungerande dialog och ett bättre samarbete med dem som kristna ser som sin nästa.³⁸ Den mytologiserade bilden av vår religiösa status är enligt Knitter ett hinder och en icke-sanning vi inte idag behöver.

Uppenbarelsen i Jesus är för Knitter inte mest intressant som en fysisk händelse utan han menar att dess värde ligger i det symboliska, han gör följande utläggning:

The proclamation that Jesus is the Son of God is the foundational and the distinguishing belief of Christianity. It is also a symbolic statement. In saying that, I certainly don't mean it's not true. I mean that its truth is in its power as a symbol.³⁹

Uppenbarelsen är således sann men att tala om Jesus som Guds son måste förstås symboliskt, enligt Knitter för att nå sitt fulla värde. Knitter menar att när de första kristna proklamerade att Jesus var Guds son gjorde de inte det av någon annan anledning än att deras upplevelse av honom ledde dem till den slutsatsen.⁴⁰

³⁷ Knitter, *The myth of Christian Uniqueness*, s. vii

³⁸ Knitter, *The myth of Christian Uniqueness*, s. vii

³⁹ Knitter, *Only One Way?*, s. 67

⁴⁰ Knitter, *Only One Way?*, s. 67

3.2 D'Costa

D'Costa refererar idogt till dokument skrivna i förhållande till andra Vatikankonciliet och det är absolut främst på de dokumenten hans egen förståelse vilar.

D'Costa har en utgångspunkt i vilken kristendomen är unik; unik inte bara i en historisk aspekt utan att det är kristendomen och mer specifikt den uppståndne Kristus som räddar världen från synd till frälsning, även om han kan medge att det i enlighet med andra Vatikankonciliet utsaga gällande andra religioner kan finnas element av frälsnings potential även i andra religioner. Detta dock genom att Kristus uppenbarar sig även i andra religioner.⁴¹

D'Costa menar, i enlighet med dokumentationen efter andra Vatikankonciliet, att det finns människor som helt oavsett sina religiösa tillhörigheter kan ingå i vad han benämner som praeparatio inför evangeliet. Människor som är på väg och en dag kan tillhöra evangeliets folk men som ännu inte är där.⁴²

D'Costa förtydligar också att det faktum att han, och katolska kyrkan, menar att det finns dialog att föra och mycket för katolska kyrkan att lära av andra trots att han samtidigt hävdar att ”... none of these things, however true, good and noble, can displace the necessity of Christ's call to total conversion to the triune God. (...) and knowing that only in this grace there is salvation.”⁴³ För D'Costa kan det aldrig vara en fråga om pluralism i realiteten eftersom hans sanning är att det bara finns frälsning genom Jesus som Kristus.

3.3 Analys

Vad innebär det att något är unikt? Är det en endimensionell, konkretiserad världsbild där vi enbart menar att när något är unikt så är det den enda i sitt slag, oberoende av vad det är vi

⁴¹ D'Costa Gavin, *The Meeting of Religions and The Trinity*, Maryknoll: Orbis books, 2000, s.101

⁴² D'Costa, *Only One Way?*, s. 32-33

⁴³ D'Costa, *Only One Way?*, s. 31

refererar till, eller menar vi något flerdimensionellt och eventuellt mer komplext när vi hävdar något som unikt?

Det religiösa samtalet, och från mitt perspektiv blir det mer specifikt det kristna samtalet, har dominerats av en kombination av de ovannämnda synsätten; det finns aspekter som är fullt konkret, endimensionellt unika men det finns även djupare, mer komplexa aspekter.

Som exempel kan vi nämna nedstigande av Guds son till jorden i Jesus Kristus. Det är en unik händelse, det har bara hänt där och då, det är unikt. Redan i de få raderna finns det kritik att rikta mot det jag skrivit, exempelvis kan vi fråga vilken hindu som helst och fått svaret att en Gud har stigit ner i formen av en avatar i flera tusen år, därmed är Jesus inte unik i det avseendet.

Den flerdimensionella aspekten av epitetet unik innefattar en riktning mot den absoluta sanningen. Det handlar inte längre om specifika tider, platser eller händelser utan det innefattar koncept om det vi inte har någon möjlighet att ha kontroll över.

Det handlar om essensen av självaste tillvaron, det finns inte en enhetlig bild av den absoluta sanningen och vi söker inte alltid efter samma svar eller ställer samma frågor i relation till frågan om den absoluta sanningen; det är ett koncept som ligger bortom det vi kan uppfatta med våra mänskliga sinnen och ändå har en majoritet av världens befolkning en åsikt om vad det är.

I alla religiösa system finns det åtminstone en ståndpunkt om någon aspekt av vad den absoluta sanningen är, ett sanningsanspråk som är orubbligt. Ofta finns det olika delar som alla på något vis reflekterar en absolut sanning; exempelvis är det i en majoritet av kristna traditioner absolut sant att Gud är treenig och att Jesus är Guds son och världens frälsare.

I den flerdimensionella aspekten av begreppet unik ligger det därmed också ett större perspektiv som kommer att vara giltigt för alla människor; sanningen gäller alla och alltid oavsett vad den är och består av.

Givetvis är de båda definitionerna inte helt fristående från varandra, den komplexare strukturen av ordet unik som en riktning mot den absoluta sanningen står i direkt relation till, utifrån ett kristet perspektiv, att vissa saker har hänt och är unika historiska händelser som pekar mot den sanning vi relaterar till.

I förhållande till uppenbarelsen som någonting unikt skulle Knitter hävda att den kristna uppenbarelsen i Jesus bara är i unik ur den första nämnda aspekten; uppenbarelsen är bara att förstås som unik i bemärkelsen att den i Jesus bara har hänt där och då men att det inte innebär att det skulle vara den enda unika uppenbarelsen.⁴⁴ Tanken om att Jesus inte är *den enda* i frågan om uppenbarelse återkommer senare när frågan om frälsningen berörs.

Något som är intressant att relatera deras respektive positioner till är att de båda är drivna av och ser ett behov av dialog och att lära av andra. Det är en punkt de är rörande överens om. Sättet på vilket de angriper stora teologiska frågor är olika varandra men det finns enligt de båda bara en vinst i att vara i dialog med en annan.

4. Vad om frälsningen då?

För ingendera teologen sitter frälsningen i tradition, kyrkan eller i dogmerna. Detta är förmodligen för läsaren föga förvånande när det gäller Knitter men kanske något mer förvånande när det gäller D'Costa. Detta avsnitt ämnar gå in i deras analyser av vad frälsning är, vem som frälser och vem som kan bli frälst.

4.1 Knitter

Frågan om frälsning och vem som kan bli frälst står ytterst sällan i främsta fokus för Knitters teologi. Det låter som en ordlek att uttrycka det men frågan om frälsning är för Knitter inte central för hans förståelse för frälsning; frälsningen är inte kopplad till frälsningen. Det går att hävda att Knitter inte kopplar frälsningen till någonting; det är för honom en enkommet transcendent, icke-mänsklig företeelse som vi (människor) inte kan styra över. Och återigen vill jag understryka att frågan om frälsning inte är en av Knitters stridsfrågor; det är inte på grund av frälsningen som Knitter är pluralist.

Knitter menar att den kristna frälsningsläran inte är överlägsen andra frälsningsläror men den har ändå distinkta drag, drag som gör den till det den är och inte något annat.

⁴⁴Knitter, *Only One Way?*, s. 69-70

Det första som behöver klargöras för att förstå hur Knitter relaterar till frälsningen är att studera hur han relaterar till Jesus som frälsare och som frälsningsoffer.

Frälsningsoffret för Knitter handlar inte om att tillfredsställa Guds behov av att laga något som var trasigt mellan Gud och människan, något som har förekommit och förekommer som en soteriologisk förståelse av Jesus och kanske främst Jesus på korset. Knitter menar att synen på Jesus som ett offer som offras för att tillfredsställa Gud påminner till stor del om en våldsam fader.⁴⁵

Knitter menar att det är mer meningsfullt, och därför mer sant, att Jesus som offer inte ska förstås som någon som kommer in och lagar något eller tillfredsställer Gud utan att det handlar om att Jesus visar på och uppenbara något som är helt sant. Det ska snarare förstås som ett sakrament för att hjälpa människan att lita på något som hen kanske inte vågar lita på eller tro på och också att få människan att förstå att Jesus var redo att lägga ner sitt liv för oss och därför ska vi också vara redo att lägga ner våra liv för varandra och inte för en hämndlysten Gud.⁴⁶

För Knitter är det helt och fullt sant att Jesus verkligen är Guds son men han menar inte att det innebär att Jesus är den enda sonen som Gud har, här kan det vara bra för läsaren att dra sig till minnes att Knitter menar att Jesus som Guds son måste förstås symboliskt och alltså inte är en fråga om att Gud har biologiska barn.

Knitter hävdar att han bara ifrågasätter Jesus som frälsare om det hävdas i bemärkelsen att han skulle vara den enda frälsaren. Han utlägger det som följer

By holding to 'truly' without claiming 'only', Christians can, I believe, remain faithful to the intent of the New Testament witness: they can continue to be disciples of Jesus, experiencing his presence and living his message in their own lives and witnessing it to others.⁴⁷

⁴⁵ Knitter, *Only One Way?*, s. 69-70

⁴⁶ Knitter, *Only One Way?*, s. 69-70

⁴⁷ Knitter, *Only One Way?*, s.72

Detta skulle innebära att det för Knitter finns flera frälsare och att Jesus är en i mängden, att han är unik i det att han är en unik person, en unik händelse i historien med sitt unika budskap (som givetvis delar drag med andra, exempelvis profeterna i den hebreiska bibeln). Han menar uttryckligen att det finns många frälsare men ingen som frälser eller räddar på samma sätt som Jesus och att leva öppen för andra frälsares distinkta eller unika läror menar Knitter kan hjälpa människor att reparera eller på ett mer fullkomligt vis förstå den lära som Jesus kom med.⁴⁸

Ett framträdande drag, som Knitter tar upp som en central och springande punkt är det faktum att den förkroppsligade Jesus hade en särskild omsorg med de fattiga i världen något som han menar är det tecken efter vilket dagens kristna ska leva sina liv.⁴⁹

4.2 D'Costa

Det uttalas aldrig direkt men det är inte svårt att inse att, precis som jag tidigare påpekat, D'Costa är romersk-katolsk i sin förståelse av teologin i stort och där utgör inte frågan om frälsningen ett undantag. För honom förmedlas all nåd genom kyrkan och all frälsning från Gud genom Jesus.⁵⁰

Han utlägger dock att det kan finnas potential till frälsning via andra religiösa system än bara katolska kyrkan men att det är av yttersta vikt att förstå att det är enbart genom konversion till den treenige Guden som frälsningen ytterst kan bli sann för en människa.⁵¹

Det ter sig också vara något obekvämt för D'Costa att utlägga frågan i för yviga drag då han erkänner att andra Vatikankonciliet var distinkt tyst i frågan men att det i *Lumen Gentium* finns

⁴⁸ Knitter, *Only One Way?*, s. 72

⁴⁹ Knitter, *Only One Way?*, s.77-78

⁵⁰ D'Costa, *Only One Way?*, s. 22

⁵¹ D'Costa, 2011, s. 32

inslag där andra religioner ses som en förberedelse inför evangeliet av (romersk-katolska) kyrkan.⁵² Det finns godhet och inslag av sanning i andra religioner hävdar D'Costa, i enlighet med dokumentet *Dominus Iesus* som utgavs av Vatikanen år 2000. D'Costa skriver;

DI (*Dominus Iesus*) acknowledges that while the religions may contain truth and goodness moved by the Spirit, nevertheless: 'it is clear that it would be contrary to the faith to consider the Church as *one way* of salvation alongside those constituted by other religions. (...) This thereby counters any form of pluralism *de iure* (in principle). It also shows why the other religions cannot be understood as a 'means of salvation' as this term is uniquely applied to the Church precisely because of its Christological foundations.⁵³

I praktiken är dörren till pluralismen stängd för D'Costa eftersom det är genom Jesus som frälsningen är verklig. Lite senare skriver D'Costa dock att andra religioner och religiösa system kan ha positiva element i sig som kan hjälpa till att leda alla människor till Jesus och därmed finns det en öppen dörr mot förberedelsen för evangeliet.⁵⁴ Men frälsningen finns i realiteten bara genom Jesus. Det ska dock påtalas att D'Costa uttryckligen skriver att frågan om frälsning för den som inte tillhör katolska kyrkan inte är en avslutad fråga vare sig för D'Costa själv eller för katolska kyrkan.⁵⁵

⁵² D'Costa, *Only One Way?*, s. 32

⁵³ D'Costa, *Only One Way?*, s. 33 – kursiverat i originalet

⁵⁴ D'Costa, *Only One Way?*, s. 34

⁵⁵ D'Costa, *Only One Way?*, s. 31

4.3 Analys

Knitter är, som nämndes tidigare, relativt tyst i frågan om frälsning. Han utlägger att Jesus de facto är världens frälsare men menar samtidigt att det inte ska förstås som att Jesus är den enda frälsaren.

Jag skulle våga hävda att en av anledningarna till att Knitter är försiktig och nedprioriterande när det gäller frågan om frälsning är för att hans hållning mest troligtvis hade framstått som synkretism. Det blir svårt att argumentera en ståndpunkt där alla (världs)religioners frälsare är frälsare på samma villkor, om än sättet de frälser på kan skilja sig, utan att det blir en fråga om sammanblandning och att nära på göra det oviktigt vilken lära du följer.

Det finns ytterligare en möjlighet som är nära kopplad till den grundförståelse Knitter har för teologi och vad som gör den sann, meningsfullheten kopplad till att kunna hantera sociala, politiska och ekonomiska orättvisor i världen. Frälsningen är något som mellan Gud och en levande människa blir främst aktualiserad när döden inträffar; det är därför något som ur ett teologiskt perspektiv inte påverkar människan och hans relation till Gud förrän hen dör. Eftersom Knitters fokus till stor del ligger i nuet, han är kontextuell i sin teologi, är det inte heller omöjligt att det är mot den bakgrunden som förståelsen för frälsningen tonas ner. Nutiden får stå i centrum och framtiden får träda tillbaka.

D'Costas hållning gentemot människor som tillhör andra religioner är kristendomen i frågan om frälsning får ses som öppen. Han skriver uttryckligen i enlighet med den romersk-katolska läran efter andra Vatikankonciliet att bara för att kyrkan är den enda faktiska vägen till frälsning betyder inte det att alla som inte tillhör kyrkan skulle vara fördömda.

Ser vi till den teori jag arbetar efter blir det också tydligt att det som Fridlund kallade för *Warning or Threat an Open Affair* blir ett problem för de båda teologerna. Ja, för båda två så är Jesus frälsare men vad som avses med det påståendet är inte helt klart och det finns också drag av *Unbalanced Weight* eftersom det inte bär samma vikt för de båda att hävda att Jesus är eller inte är frälsare. Det teoretiska samtalet har under många år varit livligt och genererat många diskussioner men i och med att det finns lingvistiska barriärer hade det eventuellt varit mer fruktsamt att fokusera det kring att tala om hur någonting ska göras i stället för att fortsätta upprepa samma frågor.

5. Slutsatser och resultat

Två saker har under uppsatsens process blivit väldigt tydliga; det ena är att både D'Costa och Knitter är intresserade av möjligheter till dialog i en väldigt bred bemärkelse. Dialog inom den katolska kyrkan, dialog med människor av andra religioner, dialog mellan teologer, dialog är onekligen ett ledord i deras arbete.

Det andra är viljan och möjligheten till lärande av människor av andra religiösa tillhörigheter än den egna. Från både D'Costa och Knitter finns det ett intresse för att föra dialog med och lära sig av andra. Deras egna förhållningssätt skiljer sig markant åt men på de två punkterna är de i harmoni med varandra.

Genom att arbeta med en lingvistisk teori blir det tydligt att det aldrig kommer att finnas konsensus i många av de frågor som har tagits upp i uppsatsen; inte mellan Knitter och D'Costa och förmodligen inte på ett allmänmänniskt plan heller.

Samtalet och diskussionerna blir då konstanta och eviga, det finns inget slut och ingen kommer någonsin att få sista ordet i debatten.

Detta leder mig till frågan vad spelar det då för roll hur den ena eller andra förhåller sig i sin egen tradition till andra religioner?

Om viljan och möjligheten till dialog och lärande av andra finns, som jag skrev ett par stycken upp, skulle jag vilja hävda att det är irrelevant vad jag har för självförståelse i min egen tradition. Givetvis under förutsättningen att jag inte gör ett maktanspråk eller maktutövande men då faller principen om dialog och om lärande av andra; det är omöjligt att lära om jag inifrån min egen tradition utövar makt mot den jag påstår mig stå i dialog med eller har en önskan att lära mig av, påståendet blir då missvisande redan ifrån början.

Det kan nu verka som att jag pläderar för att min uppsats skulle vara ogjort arbete, så är det på intet vis! För att komma till ett resultat och en slutsats måste du först göra jobbet.

Jag skulle också vilja föreslå att för religionsteologin vore det idag mer värdefullt att utövas i praktiken, att göra religionsdialog istället för att fortsätta teoretisera kring hur vissa principer eventuellt förhåller sig till andra religioner. Jag menar inte att religionsdialog inte sker i dagsläget

men det kan finnas en poäng i att de teologerna som främst producerar teoretiskt material börjar fundera över praktiska lösningar på var och hur människor kan mötas för dialog och gemensamt lärande.

I forskningsöversikten nämnde jag hur Hick och Muck båda har bemött D'Costas respektive Knitters teologier, där är dock fokus fortfarande det teoretiska samtalet; Hick fortsätter att plädera för en pluralistisk religionsteologi och Muck vill att det teoretiska samtalet ska breddas. Det är fortfarande ett teoretiskt samtal som förespråkas, vilket fortfarande är normen för religionsteologin i stort.

Det finns också en risk att det uppfattas som att jag vurmar för en pluralistisk religionsteologi, jag vill understryka att jag menar att dialogen bör föras mellan människor som är sig själva och därmed är just så fasta i sin övertygelse/sina övertygelser som hen de facto är. Är människan D'Costa så kom till dialogen som just D'Costa med den kunskapen, förförståelsen och världsuppfattningen, är personen Knitter så kom som Knitter.

Eftersom dialogen inte, enligt de utläggningar som hittills har gjorts, hämmas av den ena eller andra identiteten så är det likvärdigt att komma som exklusivist, inklusivist eller pluralist. Det är också helt i sin ordning att komma med en identitet som inte återfinns i den trefaldigt typologiska indelningen. Debatten är hämmad rent språkligt och kontextuellt, det är varken rimligt eller logiskt att tro att om vi fortsätter i exakt samma spår kommer vi nå andra resultat. Einstein definierade det som dårskap.

6. Sammanfattning

Vad spelar det för roll vad jag har för förståelse av min egen religion om det jag vill är att få föra dialog och är öppen för att lära mig av andra och det är möjligt oavsett min självförståelse?

Genom uppsatsen har två centrala teman för stora delar av kristenheten behandlats, uppenbarelse och frälsning och då i relation till Knitters och D'Costas texter. De två teologerna visar på tydliga skillnader i hur delar av både uppenbarelsen och frälsningen ska förstås men det har också samtidigt uttryckts att det finns både en vilja och möjlighet till dialog och lärande av någon som inte står i samma religiösa tradition som en själv.

Jag har menat på att det teoretiska samtalet kring *hur* någonting förstås är mindre viktigt eller till och med irrelevant om dialog och lärande, oavsett självförståelse, är en vilja eller längtan hos den som söker det.

7. Referenser

7.1 Källor

Hick, John och Knitter Paul F. (red.), *The Myth of Christian Uniqueness – Toward a Pluralistic Theology of Religions*, New York: Orbis Books, 1987.

D'Costa, Gavin (red.), *Christian Uniqueness Reconsidered – The Myth of a Pluralistic Theology of Religions*, New York: Orbis Books, 1990.

D'Costa, Gavin, Knitter, Paul F., Strange, Daniel, *Only One Way? – Three Christian Responses on the Uniqueness of Christ in a Religiously Plural World*, London: SCM Press, 2011.

7.2 Litteratur

Andra Vatikanconciliets pastoralkonstitution – Kyrkan i världen av idag; Gaudium et spes, Uppsala: Katolsk Informationstjänst, 1968

Bibel 2000

D'Costa, Gavin, *The Meeting of Religions and The Trinity*, Maryknoll: Orbis books, 2000

Fridlund, Patrik, *Mobile Performances: A Philosophical Account of Linguistic Undecidability as Possibility and Problem in the Theology of Religion*, avhandling Lunds universitet, 2007

Hick, John, *The possibility of religious pluralism: a reply to Gavin D'Costa* i *Religious Studies*, vol. 33, nu.2, Cambridge University Press, 1997, s. 161-166, tillgänglig via <http://ccbs.ntu.edu.tw/FULLTEXT/JR-EPT/hick.htm> , senast åtkommen 2015-03-11

MacCulloch, Diarmaid, *Christianity: The first Three Thousand Years*, New York: Penguin Books, 2009

Muck, Terry C., *Theology of Religions after Knitter and Hick: Beyond the Paradigm i Interpretation- A journal of Bible and Theology*, Union Theological Seminary, 2007, vol. 61, nu. 1, s. 7-22, tillgänglig via <http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?sid=ae69291c-283e-4826-90ec-394dc5d11ab1%40sessionmgr113&vid=8&hid=103>, senast åtkommen 2015-03-11

7.3 Övriga resurser

David C. Cramer på <http://www.iep.utm.edu/hick/> , senast åtkommen 2015-03-11

<http://www.louisville-institute.org/about/staff.aspx> , senast åtkommen 2015-03-11